

BRANKA PETROVIĆ

Pisma
Draganu i Saši

Copyright © 2018, Fondacija Aleksandar Saša Petrović
Copyright © ovog izdanja 2023, LAGUNA

Predgovor: Draško Ređep

Beleška o autoru, fusnote i registar imena: Srđan Vučinić

Autor fotografija na naslovnoj i poslednjoj strani: Pavle Popović

Knjiga je objavljena u saradnji sa **Fondacijom Aleksandar Saša Petrović**

Sadržaj

Prolegomena	6
Predgovor	
Dražko Ređep: Zona višeglasnog ćutanja i ljubavi ili samoća koje nema	7
Pisma Draganu i Saši	27
Registar imena	615
O autorki	629

Prolegomena

„Pisma Draganu i Saši“ Branislave Branke Petrović (1933-2012) je tekst u potpunosti baziran na dnevnicima započetim u jesen 1994. godine, neposredno posle smrti njenog supruga, velikog filmskog reditelja Aleksandra Saše Petrovića. Sašina teška bolest, raspad Jugoslavije i niz poteškoća koji su pratili produkciju njegovog poslednjeg filma 'Seobe', te smrt njihovog jedinog sina Dragomira – Dragana – 1987. godine, učinili su da posle tako kratkog a retko teškog perioda Branka izabere ovaj način komunikacije sa svojim najbližima, komunikacije koja nije prestala sve do njene smrti u proleće 2012. godine.

Iako veoma lična, ova *pisma* su i neprocenjiv dokument o jednom izuzetno burnom vremenu i njegovim brojnim – manje ili više poznatim – protagonistima, ovde opisanim kroz subjektivnu viziju jednog vrlo pažljivog očevica. Veliki je zato izazov bio prirediti jedan ovakav tekst, koji se uz to štampa i testamentom zaveštanom voljom pokojne autorke, te je stoga ovde predstavljen u svom integralnom obliku, bez ikakvih intervencija. To isključuje naknadno dodate fusnote na pojedinim mestima, ne da bi se tekst interpretirao ili objašnjavao, već da bi bilo lakše pratiti mnogobrojne likove i događaje koji su Branki bili bliski, a koji iz ove istorijske perspektive ponekad postaju daleki i nepoznati. Tako su i njena pisma ovde štampana latinicom, kako ih je Branka i pisala, dok je predgovor Draška Redjepa ovde reprodukovao ćirilicom, onako kako ga je on za ovo izdanje pisao, prepravljao i na kraju predao. U svim ovim slučajevima, namera je uvek bila da ova svedočenja dodju do čitalaca u najautentičnijem obliku u kom je to bilo moguće.

Vlastimir Sudar
Fondacija Aleksandar Saša Petrović

Предговор
Драшко Ређеп

Зона вишегласног ћутања и љубави или самоћа које нема

Требало је моћни богови да се побрину
И да створе четвртог, часнога
Са задовољством бих пришао њему.

Константин Кавафи

Анализа нужно има привид хладноће и онда
када се врши у стању дубоке потресености.

Томас Ман

Ни споменарско штиво, намењено онима који долазе, ни фељтон о легендарном торзу једног од најистакнутијих стваралаца српске културе у другој половини двадесетог века, Александру Саши Петровићу (1929–1994), књига његове супруге, сараднице, сапутнице на трагичном итинереру нашег апатрида, преводиоцу и удвојеној имагинацији Бранке Петровић има чулну способност да заокупљеност пажње тумачи безразложним чином јединствене љубави. Бранка се ни у једном часу не опрашта од својих најмилијих, који више нису међу нама, али сугерише метафизику властитог опстанка као победничко славље, као истину која се не доказује. Можда нико у нашој модерној књижевности висока мерила морала, живота, игре, хране и пријатељства није довео до тако завидног степена слободе. И то, као што се зна, по цену великих жртава, прогона и сталешке уравниловке. Није посреди прерушавања, него преиначен, само мало можда модификован стег живота налик на романтичарски дух циганских и скитарских вечитих сеоба.

Умна, дистингвирана, једна од највиспренијих наших конкретних читалаца, београдски видик је марила једнако као планетарну судбину. Бити

Београђанин, за Бранку је био знак универзалног, то је не само одлика, него и задатак за вечност, али и обавеза и висока цена толеранције.

Петровићима је био потпуно и дефинитивно стран тријумфализам било које врсте. Били су не свесни, него прожети окружењем које јесте: у мртваји набеђених талената и октроисаних редитеља, у кинематографији која је прво имала министарство, све по регулама социјалистичког лагера, а тек онда филмове, премрежености сценаријима који су имали све осим кинестетичко осећање „улепшавања невидљивог“. Саша је, насупрот помодној продукцији наслова без сценарија, тек са пола странице збрда-здола испремештаних реченица синопсиса, најчешће без глагола, афирмисао филмски рукопис заснован на махом добро изнађеним остварењима савремене књижевности. Он се стваралачки није дружио са фељтонистима и ауторима уводника дневне штампе, у којима се не говори истина још од времена Николе Пашића (стварносна искра је сачувана тек у малом огласнику), већ са Белом, Црњанским, Булгаковим, Бабељем, Исаковићем, Матићем и Вучом (поменути су овде и аутори које је Саша оставио по страни, у припреми, за каснији рок).

Та иста мерила су остала важећа за Бранку, до коначне њене јесени. Иако је о својој логици агностицизма говорила а и писала аргументовано и зажарено, она је у бити остала верник поузданих ритуала, никада пренаглашено манифестативан. Није се, стога, могла помирити са преименовањем Емира Кустурице у Немању, мереајући му иначе на бахатости, пиратоманији, пиратирању самога себе. Његова разметљивост ју је остављала постиђеном. Никада није помињала Кроазету са трубачима и Оливеру Вучо после канске пројекције *Скуиљача њерја*, али је добро уочила да Вучелић није Дражевић.

Није се освртала на примедбе о наводно превисокој цени Сашиних филмова. Обоје су добро знали да узимају оно што им припада, и да највиша мерила свега и у свему остају као јединствен подвиг великог солисте који није бирао ни ситуације, ни околности, ни спонзорство, него марио свој јединствени монолог о свету у нама и око нас, као изричиту, коначну *рай-содију нишијавила*.

Бранкино – својствено томе и Сашино – осећање амбијената *српској севера*, све са циганском капелом у сомборској *Слободи*, Лакатошем, непроцењива доживљајност његовог осећања за елементе, за феноменологију градивних наших именица, снимљених или одслушаних у њиховим последњим тренуцима, заправо су она врста *изабраној завичаја*, овог ствараоца рођеног и преминулог у Паризу. Термин избора јавио се у нас прво у филмованом интервјуу Милоша Црњанског с аутором ових редова, у јесен 1970, у хотелу *Јујославија*, пред камерама београдске телевизије. Али, у бити, он је генетски настао посувраћеном логиком исписивања из магме анонимности. Код свакојаких случајности, код којих од Лукреција до Борхеса и Апдајка проналазе не само видовити, него и махнити наши путници са аргонаутским синдромом,

овде, и то баш у најповерљивијим Бранкиним епистолама, проналазе свој нови смисао. Она је у овој књизи сведок опредмећене истине Сашиних јунака.

Као што је, према сведочењу које је оставио Мороа, Марсел Пруст из свог микрокосмоса, одвојеног плутом од буке суседа и свег космоса, једнако, већ болестан, одлазио на пријеме и вечере да би видео и наслутио шта и како непријатељ пише, снује, заводи, тако је и Бранка, после Драгана и Саше, на крсне славе, пројекције филмова, пријеме, изложбе и промоције одлазила са истом али и додатном намером да њима двојици, који се у њеној уобразиљи можда и препиру око нечег, буде ратни репортер, можда Џон Рид, а можда Курцио Малапарте. Она је све ово осматрала за себе, радозналу зрелост, младалачку нагост исто тако, уместо њих, постајући сваког дана и сваке ноћи удвојеност сама, оно Ми, у богатом плуралу наше дифузне расвете.

Од многобројних познаника и пријатеља, кришом али и наглас, стварала је спаринг партнере и стога да би се и она, заједно са њима, боље открила, никад утишана и преморена од расправе, никад нижа од песка једне ноћи.

Како је писао Сашин и њен омиљени песник и мислилац Душан Матић, у култној причаоници у Улици војводе Добрњца 26, у чијој завереничкој атмосфери су били најприсутнији. Али њени фантоми су остали дуговечни, заустављени можда у бекству, а можда ћаскајући за асталом. Њен Чавошки и њен Басара дакако, драги Сашин помоћник режије, али и њени Косановић и Волк, њени свакојаки, полуанонимни опоненти из новина које је, по типичку песника, читала кô „јутарњу молитву савременог човека“, њени продуценти и њени терапеути, њени суседи, од Фероа Липке до Жике Јовановића, њени рођаци и њени адвокати, њени преписивачи и њени техничари, њене фотографије по зидовима соба у Чакорској 2а и Мраовићевом сокачету, све је то на просценијуму велике – Бранка се очајнички трудила – незавршене представе. Све функционише, у *Мејројолу* господа читају француске новине и магazine, у *Мажесџику* се наглас чита, пред посукнулим светим огледалима Кавафи, Земун и Нови Сад ни случајно, ни усред ноћи нису иностране агенде, а њени пси исто трају и лају свој *temento*.

У време ригидног давног нашег режима, критичар је, поводом *Хамлеџа*, играног на сцени *Југословенској драмској џозориџиџа*, написао да је дански принц, спремајући улогу, читао погрешно *Борбу*, а требало је да чита *Полиџику*. Било је у том запису вајкања о извесној, ипак нијанси слободе, старог грађанског наслова, мита о Рибникарима, иако су у бити оба журнала објављивала безмало исте чланке.

(Податак је вредан пажње, а ситуиран је у ране седамдесете. У уговору о сарадњи и размени публикација између Југославије и Бугарске стајало је изричито у коликом броју примерака *Радоџническо дело* стиже на наше киоске, али се, при томе, памти да је квота за *Борбу* била 450, а за *Полиџику* 900 примерака на киосцима Софије, Пловдива, Варне, да свакако и Канетијевог

града Русе, познатијем по ранијем називу Рушчук. Очевидно, притајени пламен сећања на грађанску традицију штампе на Балкану ипак је покушавао да се распламса. Као уосталом и традиција модерног нашег сликарства између два рата. Петровићи су веома марили за та кретања.)

Бермудски троугао текуће штампе за Бранку је био такоређи неприкосновен, ритуалан, обавезан *Данас*, *Блиц*, *Нин*. Све остало је посматрала сасвим скептично, као дириговани тисак, као удвориштво без мере. Верујући тим својим новинама, али често и полемишући са њиховим најчешће заборављеним ауторима, велики читач, каква је већ била и остала до свог последњег сна, захтевала је расправу и онде где нико није видео стварнијег узрока за далеко жешћа у експресији, у притајеним псовкама, у неслагању, него што је – као надасве љубазна и поносна госпођа са високо однегованим реченицама добродошлице у њен дом – трајала. Упорна до изнемоглости, а праведна до самог дна бића, Бранка је заправо наставила све оне бурне речи и понашања које је заједно са Сашом изградила као јединствен став, све уз Драганово одобравање или скепсу. Нико више није марио ни за ДЕПОС, ни за судбину Либералне странке, а ова госпођа слободног говора, без првих пасуса пренемагања и лажне скромности, преводилац првога реда (*Госпогар мува* није тек једино њено безмало савршено уприличено, непревођено на наш језик, имала је и стрпљења и систем својих укрштених речи у диспуту који није престајао).

Ова писма непребола и неисцељене привржености писала је једна усамљена жена, која је све изгубила, али је, у општем суноврату вредновања и бижутерије, од сарадника, сапутника, сведока, коаутора напоскон постала, после Драгановог и Сашиног одласка, читав турнир, разбојиште мишљења и супротстављања, а гора на којој њено свеприсутно око и ухо и даље се никако не мири са медиокритетима, сталешким лопужама, завидним чиновничким каријерама. Није била гневна, него пре свега кадра да отклони сумњу, девастира клевету, љубомору редитеља сличне провенијенције, склона именовану оних који нису достојни. Имала је духа за читав ланац наших причаоница (није волела помодни и не особито тачан назив: салон). Њене анегдоте су трагале за мислећом нашом стабљиком, а бављење такозваним малим стварима, чак и код вољених фаца, сматрала је грешним.

Велики путник, умела је да не заборавља. Тако се, наоко ни из чега, помаља чамотиња Петровићевих у пештанским становима, у време када је Саша био апатрид, мађарске и словеначке бање, суботичке забаве и комшије, тужне и ничим изазване препирке са свештеним лицима, 26. септембра 1980. Када смо полагали Матићеву урну у породичну гробницу, и када смо заједно са Миланом Вукосом и Танасијем Младеновићем подстакли беседу о нашем професору слободе, јагоде сервиране у зору у нашој кући, полемику са Ђорђем Кадијевићем у новосадском хотелу *Парк*... Нико као Бранка није

успео нити чак покушао да иза гнева Зевса наше кинематографије, како се говорило, открије нежност и страст, крајње сординирану колегијалност, као на пример у случају режије Ватрослава Мимице на материји и у озрачењу Сашиног Сокола, то јест Бановић *Страхине*. Његова наводна самовоља и изричито осећање сопственог изузетног талента, овде су тумачени као једноставност по себи, као сигурносно непредвидљива вртешка смисла, када је, рецимо, за себе одабрао улогу руског амбасадора, а Драшку доделио да тумачи Гарсулија, у кочијама које попут мртвачког сандука плове Панонијом. Гарсулија је, иначе, Драган веома волео, као што, искрен до бола, није увек марио Сашин кадар, опчињен оним другим миљеом филма, дешавања, игре.

Чекајући без прекида знакове њих двојице, најмилијих, јединих, Бранка је тумачила свој нови успон у неприкосновеном рапсодичном ритму космоса који нам нешто наговештава, свакако. „Нисмо се ни ти ни ја после одласка нашег Драгана затворили у свој обор“, забележила је она ту скоро очајничку потребу за другима. У основи, читав корпус тих епистола без плачљиве баналности посмртних слова, зачет два месеца после Сашиног одласка, у октобру 1994, пре свега сведочи о „олуји која хара мојим мозгом“. Показало се да је пред нама писац изграђеног става проницљиве сарадње, али не и пристанка на свет свуда око нас. Нијансе нису ту да би затуриле смисао, него да би откриле суштину. Када она напише како Драган воли Тарковског и Занусија, као и када утврди: „добро је што ово писмо вама изгледа нема краја“, онда је она и даље, и свукуд, у затвореном породичном кругу. Кулисе нису битне, сведочи се пре свега о узајамности и подразумевању.

Аутор овог сасвим нарочитог списка храбра је и непоштедна према глупостима, а богме и лудостима савременог света, таблоидно затрованог и површног, која не преза од најоштријих опсервација и немилосрдних пресуда неталентима и хуљама једнако. Промичу овим страницама бескућници и изгнаници, докторанти и приправници, Коштуница и Шешељ, анонимне сподобе никле као гљиве после кише, усамљеници и прогоњени, болесници и снагатори.

Богатог и расположеног, раздешеног језика, овај спис нимало не скрива своје узречице, своја увек једна те иста обраћања. „Наш драги“ је вероватно једна од најчешћих синтагми ових писама. Мени је, сасвим условно, налик на познати први став сваког говора и збора нашег аутентичног надреалисте Љубише Јоцића (шерметр). Но, сем што је у питању колоквијална фраза, резервисана за најближе пријатеље, има у њој скоро бродоломничког а помно притајеног страха да се не изгубе, ти пријатељи, ти други, тих неколико нас.

Ни Бранки не треба увек веровати: ту се исто нешто скрива. Али јој пре свега треба веровати у (пр)оцени наше младе парламентарне демократије. *Малойродаја духана*, како би се рекло у маниру Мирослава Крлеже, једног од Сашиних сценаристичких сарадника (документарни филм о сликару

Петру Добровићу). Њена храброст је пре свега заснована на поступцима, не на читању некаквих политичких програма. Једноставно, као оне своје новине, она је ишчитавала нашу политику, са свим сапутницима, лидерима и авантуристима као свог омиљеног песника. Њени концентрични кругови пажње увек су страни декартовској обавештености. Немојмо заборавити да су Петровићи били и остали грађани света, са својим говором, својим навикама, својим високим мерилима. Бранка никада није испољила таштину. Еви Рас није одолела када ју је питала и овако: „За разлику од Макавејева, Саша је тачно знао шта хоће. Он није имао хиљаду идеја већ само једну коју је брусио као дијамант.“ Свакако је тихо, готово кришом јављала и ово и оволико из мог, такозваног зрењанинског интервјуа са Сашом, овде сад у контексту са Матићем: „Шта мислите, Драшко, да ли би Душко био оно што јесте, и да ли би створио оно што је створио, да није било Леле и да није било вас? То говорим мирне савести. Шта хоћу тиме да кажем? Ја мислим да сте ви нека врста сина Душка Матића. А ја бих исто хтео да додам: да вероватно ни ја не бих ништа направио – ако сам уопште нешто направио – да није било Драгана и Бранке.“

Јосиф Бродски је још 1980. забележио да никада није ни видео ни чуо како пролазе године које су се у међувремену десиле откако су нам наши најближи отпутовали заувек, као код славне Надежде Мандељштам, удовице још славнијег руског писца Осипа. Четрдесетак година Надеждиног удовиштва појачавале су до коначности љубав. У случају Бранкине љубави према Саши и Драгану, за тих ни двадесет година удовиштва, постојало је све снажније и скоро опредељено. Сјајан дар Бранке Петровић дошао је и овде до изражаја: фантоми и успомене из сенке, са профилима и подацима из ненарушеног сећања, постајали су стварнији, а неке сподобе које су играле тек једно лето, или једну марионетску представу, нестајале су у измаглици која се назирала иза њених прозора. Давна примедба Мичана Богдановића о томе да је иначе маестралну сагу *Травничка хроника* Иво Андрић писао одвећ посматрајући свет кроз конзулска окна, у Бранкином случају има све врлине осматрања са наоко неутралног видиковца. Није само у питању чешки амбасадор који спрема храну за своје мачке, нити прегласна музика у тишини Дедиња из једне друге амбасадорске резиденције, него је отклон од журајивости и заборава света налик на памћење као што је посведочено на сто и једној деоници Сашиног животног и стваралачког пута. Тако се и сада, у функцији њих троје, који су чврсто узглобљени у Бранкину уобразиљу, помаља првостепена, искрена, дискретна брига о немоћнима, запостављенима, обесправљенима. Њена брижност за ромску популацију, за децу ветра, није ништа друго него још једна од образаина непосредне пажње Сашиног погледа на свет. „Љубав према народу изгледа никоме на власти није јака ствар. А што би била?“ Није овде посреди резигнација него поимање да не

живимо у савршеном, симетричном свету, већ у трагичном календару, само понекад пуко комичном.

Преиспитујући у бесаним, покадшто и болесничким ноћима све могућности преосталих могућности остатака живота, помишљала је и на најгоре и на најслободније: „То сам хтела. Да све троје – Драган, ти и ја – умремо заједно.“ На тему ко треба да остане, и као у стиху Виславе Шимборске, после рата, праска, епидемије поспреми све то што је, крхко и незаслужено, остало иза нас, исто је питање које је за Бранку било и остало опсесија.

Можда се још најенергичније супротстављала поруцбинама такозваног колективног заноса. Црни мачак је њу и Сашу заиста одвео на Новодевичјем гробљу до завејаног гроба Булгакова, и нестао, нетрагом. Шекспиров презир је ценила као аманет: „И уметност влашћу утишана.“ Као да је схватала унапред формулу бедног алибија Слободана Милошевића како ће он, после октобра, једну годину дана да се одмори уз свог унука Марка. Сада, дуго већ од Бранкиног одласка, то је постао рефрен. Бранки већ тада није било јасно ко је то тим бившим лидерима бранио и забранио да се баве властитом породицом, љубавима, децом? Листала је само литературу, а Салмана Руждија и Лешека Колаковског читала разрогачених очију, у тишини, многољудном рецепцијом одједном охрабрена. Саша никада није помишљао да сними филм по роману Добрице Ћосића, иако се то зацело очекивало. „Речи су људи. Људи се деле, али и речи. Дела долазе после речи.“ Тако исто бележи Бранка у свом покадшто раштрканом, али увек темпераментном и непосредном дневнику. Када се још има на уму да је, као суверен, Ћосић о јубилеју Црњанског, до кога су толико држали и Никола Милошевић, велика Бранкина тема, и Саша, писац „без мисаоне дубине“, онда је неспоразум остао „ван вјеки вјекова“. Броје се године од Сашиног одласка, али и оне без Драгана. Негде у јесен 2011. записује Бранка тих „24 године без Драгана, 17 година без Саше“, не мари „превасходно политичке конотације“ Сашиног случаја, сматрајући их пренаглашеним, Кустурица, сујетан и злобан, „не може да се уздржи“, шпрахфелере уочава и код водитеља, и код политичара, згрануто слуша и гледа Есму Реџепову која пева Сашину а и планетарну песму *Ђелем, ђелем*. „Као пчела од цвета до цвета...“, Јовица Аћин, да ли намерно или заборавно, изоставља „сарадњу Булгакова и Саше...“

Свет је откачен, али то Бранки не смета, нимало. Једноставно, док пише, док их призива, док их преклиње да се, онде горе, Драган и Саша договоре, није јој свеједно. И баш тај бунт против лажног и равнодушног става незаинтересованости, одаје велику виталност ове госпође која је сад у свом вечитом троуглу дешавања, паћења, истине, и надасве љубави.

Висока Бранкина мерила, и Петровића укупно, свакако рачунају и са избором најплеменитијих калота воћа, деликатеса опробаних и непотрошних, са дубоким и искреним сажаљењем за оне који су код Буде, у Француској

7, љуштили спарушену, никакву кору поморанце. Храна је налик на добру књигу у овој свесци строгих критеријума. Јер храна је исто за богове, као што је и сумрак апсолутно њихов.

Све у свему, рапорти су свакодневни, а шансе поистовећивања све веће. Чак је и могућност аутаназије по сопственој жељи, све у знак оног швајцарског друштва које штити достојанство (дигнитас) човека и клијента, у сагласности са новим спојем. Слог има и значење универзалне риме.

У српској епистоларној књижевности која почиње, најчешће се наводи, Доситејевим обраћањем љубезном Харалампију, у континуитету који је ипак могуће препознати, писма се, од Љубомира Ненадовића до Исидоре Секулић тичу преваходно путописних образаца или стилских инцидента који исто рачунају са дојавама онима који остају у завичају. Писма су из великог света, понајвише. Књига Душана Матића *Прошлости дуго њраје*, из средине осме деценије прошлог века, покушај су вечитог трагања за оним другим. Са беседником или оним који још може да саслуша, а и чује. Волуминозно остварење Бранке Петровић једнако задире и у епистоларну и у мемоарску књижевност. А зна се да је још Црњански тврдио како су мемоари најбољи део наше књижевности, нарочито кад одступају од истине. Не знам да ли је последњи наш барокни писац мислио и на *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића и *Мемоаре* Симеона Пишчевића. Како било да било, ова изузетно (п)остварена писма виде или свесно предвиђају, слуте или намах занемарују неке од најелементарнијих питања наше метафизике. Њена обухватност је далеко надрасла исповедне пасусе, а њена исто рапсодична свест о немирењу и о слободи, усред мале земље међу световима, откривају неке од механизма не само социјалних кретања него и неприличних заноса, лидерства као таквог, истина као посебности. Колико се може назрети, у нас нема ни случајно на помолу сличног сведочанства доступног јавном увиду. Није се на овим страницама Бранка Петровић подсећала стасања једне кинематографије, далеко од кинолубашке нискобуџетне игре, нити је својом, али и Шашином љубављу за ауторски филм једноставно затворила простор властите кинотеке. Напротив, ова књига је дубоко прожета настојањима да се оствари наш велики сан о вертикалној генерацији.

Сумње не може бити, у рукама вам је једно од магичних штива непрепознатљиве а ипак постојеће битке против заборава, једине наше постојбине.

Бранка Петровић је ауторски стваралац, и то не само претпостављеног филма у расвети Висконтијевог затвореног породичног круга, него у тоталитету снова, и у коначној јесени која већ наилази, као у стиху Салватореа Квази-мода. Петровићи су, као и београдски надреалисти, марили поглед искоса. То неприкосновено, апокрифно, грешно *oblique* као да је не само оправдавало, него и оверавало такозване преступе, страст која не потире разлике, али и не признаје међе, унеколико је и ситуирала реченицу Бранке Петровић. Као да

се наједном очекивано неочекивана појавила страст превођења, сашаптавања, скоро (д)опис атласа успомена и пејзажа зарад оних других, најдражих свакако. Једноставно, чак и недовољно упрошћено, Бранка је сав овај преостали свет, из кога су изостали Драган и Саша, његову вреву, његову махнитост, његову неправедност преводила на њихов шифровани дијалог утроје. Никада, међутим, не преводећи жедног преко воде, она је – каткад прегрејана од првих утисака, каткад на будној ивици замора, непрекидно стрепећи од равнодушности, говорила знацима, назнакама, тајнама. Тај често бесмислени жагор града који је у оним хитрим променама скоро непрепознатљив, и чији је, можда један од најбољих светова била баш она: посматрач и борац, либерал и аутократа властитог укуса, овде није тек и избор. Завичај се тако у њеним писмима претапа у онај изабрани рт копна до кога јој је највише жао.

После Драгана и Саше, Бранка Петровић је остатак света доживљавала као лавиринт неусаглашености, али замамно узбудљив, без прекида. И она га је читала као књигу коју преводи. Страсно и нежно у исти мах.

И тако, када је остала сама, посредовала је без зазора, али и без себичности. Њене побуне су против празнорекости. Но, и у часовима дефинисања укупног биланса није дозвољавала осветничку речитост. А ако ико, ова надасве пажљива госпођа имала би коме да се свети. Пре је одмахивала гестом на те лањске снегове неподопштине и суревњивости, него што их је клела и порицала наглас.

Била је, готово по свему, налик на једног од последњих наших праведника. Непоткупљива, бескомпромисна, урокљива, са необјашњиво организованом ерудицијом и самоћом на коју се није привикавала, јер није било разлога, ваљаних и веродостојних, за то: Драган и Саша су ионако увек били с њом, јединственом и пожртвованом.

Феноменологија преписке Бранке Петровић, вишезначно и у најбољој традицији, ни по чему иначе девастиране традиције београдског стила, писмо посматра као једину шансу такозваног привременог, преосталог живота, али и као прилагођавање на путовање одакле повратка нема. Бранкина неуротична потреба да се сачувају фрагменти скоро савршеног света, са одласком Драгана и Саше, настајала је у тренуцима и дугим бесаним ноћима усамљености. Није марила, тих својих последњих година овоземаљског живота, за зору, и као да је и она могла да потпише запис *из њимине* Мирослава Крлеже, сценаристе документарног филма о Петру Добровићу (1957), оствареног у сарадњи са Вицком Распором:

„Дешава се то у јесењој ноћи, када пада кестење по асфалту и када се чују пси у даљини, и када се тако неодољиво јавља чежња за неким, тко би био добар, драг, близу, интиман, друг, и коме би могли да пишемо писмо. Исповједали бисмо све што лежи на нама. Писмо би му писали, а њега нема.“

Писмо је за Бранку далеко више од књижевне форме. Понекад су ти папире, бачени у непознато са брода који тоне, за њу *одврајна сѝвар*, а цитат из писма Ф. М. Достојевског у коме се сећа како је дознао да му је, осуђеном на смрт, „остало да доживи највише један минут“, свакако казује и о томе да је најискреније помишљала како би било да она, Драган и Саша умру заједно. Опсесија смрћу и одласком заувек, пресудно су сигнирали ову прозу којом, у бити, учвљена жена, достојанствена и за све у категорији истости, пише извештај о расапу, ништавилу. То није рапорт оних који су преостали и акредитовано о свему говоре, свакако и о томе шта смо и како смо. У сваком случају, писмо је магија, отклон од стигме, лековити, срећни застој. Бранка наводи и реченицу из пештанског писма, из седамдесетих година, свом једином Саши: „Разговори телефоном сасвим су канцеларијски – треба ми сада, и то што пре, твоје писмо.“ А онда, негде сасвим близу, њен превод стиха једног од Шекспирових сонета:

Уморан од свеја за миром смрћи ѝлачем.

Епистоларна наша књижевност модерних времена, зачета Доситејевим обраћањем: Љубезни Харалампије, са богато вишезначним књигама Јована Дучића (*Градови и химере*), Исидоре Секулић (*Писма из Норвешке*) и Душана Матића (*Прошлост дуго ѝраје*), можда до данас није имала на свом екрану радозналости и преиспитивања једну тако дубинску, понорну аутобиографију несанице.

Као у књизи Бориса Главача, овде се питање опстанка и дисања поставља тако трагично и тако узбудљиво, да се, попут вртешке бола, све уништава и растаче, као у Борхесовом лавиринту:

„Питам се шта после? Ко се не пита? Где је одговор и имам ли било какво право да верујем да сам га нашла, или да ћу га наћи? ...Увек сам се плашила људи који имају недвосмислене одговоре на свако питање.“

Сматрајући, онако несребична и скромна, благодарна и уздржана, како је тај – како је говорила – привремени живот нешто што је привилегија коју није заслужила, а свакако не као Драган и Саша, она иста госпођа која је радо виђала у гостима пријатеље и намернике и у Чакорској и у Мраовићевом сокачету, забележила је, такорећи на маргини и ову реченицу:

„Тераса је била пуна света и мене је било срамота што сам жива.“

Читав њен живот, на највишој разини виктимологије и љубави, могао се понекад, на основу ових скупочених писама, свести на *ѝѝрају за неким бољѝѝком*, Драгановим дакако. Драганов смисао за хумор и горопадна Сашина експресија, овде су, у уклетом нашем бермудском троуглу, пронашли димензију опстанка и срећног застоја. То је иста она снажна полуга

вигалности коју је уочавала, као у тренуцима страшног суда, и на Темзи, и у славном алпском тунелу. У таквим тренуцима Бранка Петровић стоји напоредо са издвојеном општости Маргерит Јурсенар.

Данте и Шекспир, Хименез и Кавафи, свакако су Бранкини аутори без којих, до краја живота, није могла а ни хтела да сачека ону, истина невољену зору, стварноснију од било ког бола. Међутим, њен изричити агностицизам, како су протицале године, све се више претапао у дослух са Николајем Фјодоровим, мислиоцем и богоистражитељем. Све ми се чини да славни руски мудрац, кога је веома марио и Никола Милошевић, Сашин и Бранкин блиски пријатељ и по много чему истомишљеник, Бранки отвара могућност корелације баш зато што је и *инфанџилан и засџрашујуће смео*. Налик на Сашу? У звезданим часовима свакако.

Можда најизричитије о природи ове јединствене личности, каква је Бранка била и остала у нашем полумраку, говори и исказ како ужива у својим болестима. Није у питању навика, већ оданост преиспитивању. Као што је познато, Емил Сиоран, о коме сам дуго и са мноштвом потпитања разговарао са Бранком, имао је болест у сваком чину и гесту, идеји и промишљању, о чему је Марта Петреу написала сензационалну књигу. Код Бранке је све то изричито и веома храбро саопштено. Вели, није сад реч о тзв. женским болестима, него о нечем трећем, новом, неисцељеном. Није ли баш тада, сећајући се тих давних времена, Макијавели читао и Дантеа, и Тибула? У тим безмало отетим тренуцима усредсређености и никад пропуштене звучне халуцинације која напомиње присуство бољжих истина, свакако се оствареност наше јединствене госпође истиче као натприродна храброст учествовања на турниру живота, па и онда када се категорија отписаности сручује, најчешће неправедно, по онима који су без кривице криви.

Можда би се могло баш сада, разложно и неупитно, смело демантовати мишљење да је пред нама сведочанство о годинама које су иза нас. Зашто?

Пре свега зато што је Бранка Петровић била то наше време великог отварања према свету шездесетих, гламуру који није био површан него неопходан у сивилу меке диктатуре, била само то време, недефинисано, (п)остварено бар у извесној пукотини раја. Елитизам скоро као религија, Кроазета задивљена циганском песмом из сомборске кафане, пасијанс глумаца, тако доживљен и тако изричито Сашиним руком постављен пред зачуђеног гледаоца, Кан и Ровињ, Будимпешта и Париз, међу толиким градовима света, све је то било онеспокојавајуће аутентично и ново. Саша је увек говорио да је редитељ налик на само божанство. Бранка је остатке тог света, са сјајним одсуством снобизма било које врсте, сугерисала као свет немогућег.

Ако игде, на белинама ове јединствене наше саге могло би се написати како је саздана управо од *прошле будућности*. И управо та сазнајна магија

страсног поимања живота и уметности, та *райсогија нишићавила* вида и превида, ствара од ове синтаксе једну од опомена без којих не бисмо могли да трајемо. Није грешка, не ради се о опоручи, него баш о опомени.

Високи степен незадрживе искрености свакако је битно озрачио ове редове, крцате успоменама, звуцима и сликама аутентичне претходне доживљајности. Пример који наводим, свакако ће потврдити утисак који се могао и раније наслутити, али никада као сада откривено показати. Наиме, 1993. Саша Петровић је, на молбу Зорана Колунџије и човека који потписује ове редове, предао рукопис својих мемоара. У тој књизи је објављен мој предговор под насловом „Јатаган мала, с обе стране баре“. Прочитао сам га наглас у салону Чакорске 2а, 8. новембра уочи фабулозне турнеје Саше и Николе Милошевића, у вези са пројекцијом епизода телевизијске серије *Сеобе* и моје књиге о Црњанском *Име Срема*.

Књига се, заумно али карактеристично, појавила непосредно после Сашине смрти, у августу 1994. У њој су публиковани, у издању „Прометеја“, познати и непознати Сашини текстови. И песме. Тек сада, у Бранкиним писмима може и изричито да се дозна како је она, тек у књизи новосадског издавача, открила да је њен човек, лични бог и Драганов отац, писао и песме. И то болне, непревазиђеног тембра утишаности и крика у тишини. Свакако, нису у питању фриволно замандаљене тајне, него властитост по себи, мера идентификације, храбрости, очувања првог и последњег даха.

И сад нешто наоко сасвим лично, никако безлично, али свакако битно за проналажење шифре, за одгонетање. Са Сашом и Бранком, дакле са породицом Петровић, Јелка и ја смо се дружили равно четрдесет година. Свакојаке зоне прећуткивања, културног геноцида, прећуткивања сваке врсте, преживљавали смо заједно, као и зоне високог сјаја. Кад је реч о сјају, не могу ни овде да прећутим колико је радости у Сашиним и Бранкиним погледима било када сам, пре свега, у име „Неопланта филма“, на Видовдан 1972. откупио од Милоша Црњанског филмска и телевизијска права. Тада ни слутећи да ћемо се и на екрану, Саша као руски амбасадор, а ја као оберкригскомесар Гарсули, наћи много година касније заједно. (Драган је Гарсулија по правилу звао Гарцули, што Бранка није никад пропустила да каже.)

Живог духа и посве неуобичајено организоване ерудиције, Бранка Петровић је била репрезентативни, најоданији, без икаквих предрасуда остварен конкретни читалац Београда, крајем XX и почетком XXI века. Ако се за икога у исписничком именику може рећи да је скроз и скроз припадала вертикалној генерацији. Њене анализе Дантеа, постављене напореда с утисцима лектире Надежде Мандељштам, свакако су у нас неупоредиве. И то стога што је била личност са изузетним метаболизмом доживљајности. Стога се може поуздано утврдити да су датуми почетка бомбардовања НАТО-а, са првим сиренама и објавом рата, као и догађаји у вези са филмом *Биће*

скоро *iprojastī sveīa*, антологијски примери усрдности и одсуства било каквог знака колективних заноса. Уосталом, солистички синдром је био и остао најпоузданији антидогматски стег Петровићевих. Њен велтаншаунг је и те како умео да буде препознатљив и у спознаји да је омиљени Џинџер мртав, као и да су читави буљуци неталената били носиоци линча једног од најзнаменитијих наших стваралаца.

Крећући се крајње слободно а дисциплиновано изнутра по световима Ека и Памука, Бабеља и Булгакова, она је надасве развијала властити чадор кантилене заласка читаве једне епохе. Као што је Саша улогу Бење Краља наменио, тако неопозиво све одређујући унапред, Елиоту Голуду, тако је ова госпођа, једнако на путовањима по бањама Мађарске и Словеније бира-ла не само видиковац, него и оног сабеседника који седа поред ње, према постојаној регули Томаса Мана. Чак и када није писала писма, она је у себи, горко, непрежаљено и болно воденим мастилом исписивала дојмове, омашке, несувислости и глупости овога света.

Велики зналац и рафиновани маг нијанси, Бранка Петровић је била ужа-снута не само над кичем који је тих година све моћније владао нашом јавном сценом, него и неким речима, као што су, примера ради, салон, супер, пројекат и – одомаћено и јефтино – узвикивање *йрелијейих* особина Тимшине назубљене и богато рошаве песме, како то већ чине наши критичари општих места, све за рачун уздржаног суда, тихе несагласности, заборава који је неизлечив.

Ово није животопис, нити дневник. Фрагментарна и истинито дифузна, са тајним пламеном осећања да је равнотежа давно нарушена, а са одласком Драгана и Саше посувраћена, неотклоњиво дефинисана као стање *йосле*, које се као дефинитивна јесен јавља и у стиховима Виславе Шимборске – битно је одредила карактер овог списка за памћење. Није симулирана него стварносна и веома актуелна анализа Бранке Петровић *Села Сйейанчикова* и његовог Фоме Фомића. И није нимало необично него сасвим истинито и уверљиво да је у пасијансу наслова који се јављају без прекида на екрану њене пажње и коптски песник Халил Џибран, са тезом о томе да ће љубав померити ваше путеве, и Захар Прилепин, са оним дистингвираним избором српске лирике. *Данас ми йрета чаролија*, то није глас који напомиње кукњаву, него мунковски крик усред баналности и једноумља овога света. Овде се Тибор Дери и Вељко Петровић сусрећу спонтано, у маглинама Паноније. И овде питање Булгакова, о томе шта се све дешава у свету, има димензију издвојеног мишљења. И Хана Арент, и Војнович, исто су под камерном расветом овог свемоћног свезнадарства. Ту се од површних тумачења бране и Колаковски и Куци, а Драганов осмех, на *йравим* местима њиховог заједничког читања, све обасјава езотерично и плаховито.

Све што се Бранки у тим дугим годинама одсуства најмилијих бића дешава, све што ради и промишља, заиста је уместо њих. Или боље речено, у

напору да се придруже, можда само тренутно одсутни, сеобама у нови стан у Мраовићевом сокачету, у Ђули где су се, на улазу у хотел *Еркел*, сјатиле мале сове.

У тренуцима тоталне искрености, дубоко изнедрена, налази се овде и оваква реченица, боље речено признање стварносније од стварности:

„Нисам можда много паметна, али људи не измичу мојим оценама.“

И тада следи, дакако не само илустративно, напомена како су сујета и кукавичлук превасходне атрибуције једног савременика.

Више од десет година чекам знак, вели Бранка. И у том очекивању без наде, али са уверењем постојања *уместно*, саопштен је тотални и лековити *модус вивенди*.

Речитост и с времена на време неуротична ужурбаност свакако су *ојер-важиле* најизазовније странице овог наочитог бревијара за оне који сањају будни. Нису крива расположења, него наш укупни неравни габарит трајања, што је све тако далеко од приземности. Борислав Мијаловић Михиз, који се јавља у овој књизи као инспиративни саговорник и играч, својевремено је имао наслов у коме је пледирао за форме а не за униформе. И управо у том хијатусу, у том процепу, налази се много шта што открива нашу, рецимо, тек откривену парламентарну демократију, после 2000. године. Веома је важно да је и овде, али и иначе, код Бранке све датирано, чак и уз извињење претпостављеном читаоцу да је заборавила дан, месец, чак и годину када је понеки запис настао. То казује о великој личној одговорности, али и о потреби да се понеки текстови у књизи читају са откривеним календаром бивше целине. Само их датираност оплемењује, онако памфлетски жестоке покаткад, од такозване краткотрајне употребе. Тада, у тек наступајућем вишестраначком нашем систему, све личи на неки наступајући рок за изборе. И у тој атмосфери истинољубља, љубави до бола, Бранка ништа не предвиђа, нити онемогућава друкчији расплет, него само препознаје нашу гротеску, нашег Нушића. Често ојађена и незадовољна односима и инцидентима у вези са Либералном странком у којој је била активна, она је – после Макса Ернста – могла за себе, и за ову свеску да напише како смо очекивали друкчији расплет.

Иако ни сама није одолела једним те истим придевима о нашим, драгим, добрим, племенитим пријатељима и савременицима, наједном блиска једином тоталном београдском надреалисти Љубиши Јоцићу, који је свако обраћање почињао са *Шер мейр...*, она је те флоскуле, опомињући нас непрекидно, постављала као свице у ноћи, како би се боље разазнала у великој својој борби за истину о човеку, о свету, о светлу напокон. Не бих рекао да је баш случајно наводила (мој) наслов о Чакорској 2а, и о Петровићима после свега, после света.

Један од протагониста авангарде у сликарству код Јужних Словена, све са *Горјоном* и маглинама свуда око нас, Јосип Ваништа, иначе и Крлежин

портретиста, написао је наоко успут како је смисао живота у припремању за смрт. Бранкини рефрени да ће се ускоро, а можда и кад-тад, а можда и раније, Драган, Саша и она срести наново, свакако имају темељну предисторију. Смрт се тако јавља као инцидент са завидном прошлошћу. Стога је, може бити, ваљано и оно мишљење да је тврдокорност, да је готово опсесивна говорљивост на основне метафизичке теме, свакако у овим писмима налик на вртешку, на сврдло, на свестрано растакање изнова, али тада можда и коначно.

Никада не треба да заборавимо Бранкино грчевито и тако умно настојање да се умешамо у оно што представља решење, као глас једине, у временима холокауста али и гулага.

Пратећи и над овим папирима Бранкине реакције и интервенције, свакако и на пројекцијама Фестивала ауторског филма, може се запазити како је њено незадовољство увек било инспирисано страхом да ће се, ту и тамо, ипак измакнути пажњи оних *друџих*, и јавити неко магично талентован, уврнут, хировит али безмало генијалан. То је скоро непрекидна обазривост погледа на све стране.

У сваком случају, Бранки Петровић није било свеједно.

Стога и њен ангажман на многобројним странама открива страст истраживача, скоро нагон за новим, смисао за различитости наших изгужваних и свакојаких биографија.

Када се пажљивије анализира листа њених посетилаца, гостију, пријатеља, случајних намерника и долазника, како су протицале те ветровите београдске зиме, можда је све више било нечега што изричито напомиње Нојеву барку. Управо ону из мемоара Миодрага Б. Протића кога је исто веома марила. Нестао је гламур, остао је звук звона на улазним вратима. Свако је добродошао.

Налик на палимпсест, овај сада моћно откривен и доступан спис Бранке Петровић, препокрива многобројне филмове, неостварене замисли, белешке, фотографије, таласе некадашњих времена. Писан је у сарадњи, у смислу који је тој речи придавао београдски круг надреалиста, *наших милих дрејџонаца*.

Као што је познато, Бранка и Саша су се одано дружили са Матићима, Душаном и Лелом, тако да навођење два фрагмента баш данас и овде, и још понегде, чини се посве, посве природним:

„Шта мислите, Драшко, да ли би Душко био оно што јесте, и да ли би створио оно што је створио, да није било Леле и да није било вас. То говорим мирне савести. Шта хоћу тиме да кажем. Ја мислим да сте ви нека врста сина Душана Матића. А ја бих исто хтео да додам да вероватно ни ја не бих ништа направио – ако сам уопште нешто направио – да није било Драгана и Бранке.

Све што сам урадио, урадио сам тако што сам био пажан и брижно издвајан од гомиле наших приземности, захваљујући Бранки, и под анђеоским крилом Драгановим. Драган је био анђеоски.“

Ова навођења из интервјуа који ми је Саша дао 1993, и који сад преносим из моје књиге *Раисодија нишијавила* (2004), ваља применити у нашем конкретном случају на начин који је једино истинит. Наиме, овај свакако сензационалан, дуговечан и темељит спис о нашем времену и нашим наравима Бранке Петровић никада не би био написан без безмало натприродне узајамности Драгана, Саше и личности која је свој стоицизам узнела до највише разине човечности и самопрегора.

Ева Липска, знаменита пољска песникиња, има запис о томе да „наш свет је тобоже лично писмо богова, мада у лошем стилу...“ Код Липске, све је то веома, веома условно речено. Што се Бранкиног писма тиче, оно је, како ми одавде разазнајемо, писано у озареној светлости страсти и љубави према Драгану и Саше. И никада не би настало без њихове немерљиве и апсолутне подршке и снаге.

Остаје, као наочит пример конвергенције, промишљање о конвергенцији *Мемоара* Саше Петровића, махом окупљених саборно, али по много чему и тестаментарно у књизи *Све моје љубави – слици њискоји* (1995, друго, допуњено издање 2010), и Бранкиних писама.

Та претпоставка паралеле, необавезни али апартни интимни задатак будућег конкретног читаоца и истраживача, само наоко јесте налик на породичну али и националну сагу о истом (не)времену. Међутим, већ и први, лежерни, површни поглед на те странице, које пре свега афирмишу *теографију бола*, показују особине, ћуди, аналитички синдром сасвим различитих двеју прихода мишљења и писања.

Сашини мемоари који проналазе незаборавну и, као неизлечива рана, болну Јатаган малу с обе стране баре, свакако и у Бронксу, питорескно, рапсодично, а у исти мах опсесивно вивисексију ништавила. Наш јединствени маг храбрости и нечувеног, дотад невиђеног колажа наше храпавости, наше неправде, нашег погрома, дакле онај који је најутицајније доказао и показао како ни филм ни телевизија ни по коју цену нису спој слике и речи, нису покретни слог илустрованог неког магазина, већ нешто треће, имао је моћ усредсређености као прворазредну авантуру властите неумитности. Бранкини списи, међутим, имају не само велико поверење у фрагментарност, као низ реликвија бившег времена, поновљено речено: бивше целине, дифузну расвету, асоцијативност као меру али и као крв бојовника за истину и заштиту немоћних, угрожених, ма свих и свакојаким жртава. Њен виктимолошки систем расподела, понашања, са покретним ореолима око глава бедних људи, као наишлих из проза Ф. М. Достојевског, остају затрављени светом овдашњим и планетарним. Не мирећи се никако, обоје, међутим, привикавају смрт, а она свакако и нашу проходност као вид неумитне пролазности, они су наизглед баш као у римејку свесни изгнаности из раја, одједном блиски

диптих Адана и Еве Луке Кранаха Старијег, дакако оном фирентинском а не оном из Броцлава.

Сарађујући непрекидно у стварању филмова, списа, интервенција сваке врсте, Саша и Бранка, имам сазнања – а њихови мемоари канда то исто, макар и овлаш, доказују – како је Саша са својим високо однегованим ликовним укусом, и не само стога што је био историчар уметности по струци, све види и памти као неописану оптику сна и јаве. Довољно је указати на сензационалну, макар и гротескну али снажно доживљену слику са безмало истоветним осмехом Чарлија Чаплина и Јосипа Броза Тита. И потом, али и истовремено, музика која код њега никада није била илустративна, него претећа, многозначна, тајновита у кадру. Бранкин истанчани нерв ипак је био опредељен за музику. Тако је стихове класика али и савременика такоређи условљавала, у својим дугим ноћним лектирама, ка звуку, неописивом, откривалачком, мисаоном, пре свега. Њена музика, то јест њена изабрана вечита павана за умрлу инфанткињу, заиста промишља овај свет и ову надасве ноћну светлост континента. Вртешка њених читачких опсервација, инкорпорирана на враћање наоко истим доживљајима песника (Данте, Шекспир, Кавафи), има дубоко у себи проосећајност трагичног, осећање да још ништа није завршено, и да има још много шта да се доживи и превлада.

Свакако, остаје слутња, и то она којој приступамо без подозрења, да је Бранка у профилисаним епистоларним тренуцима исписивала оне замисли које је Саша – или њих двоје – оставио по страни. Његов торзо који је тако парадигматичан за наш очај мале средине, који све чини да обесхрабри а богме и девастира еруптивни таленат који се ретко јавља, руб није посматрао и прекорно осматрао са висине. Баш обрнуто, његов велтаншаунг је већма марио баш за ивицу саму, за заборављене углове свих геополитика и анамнеза. Њему, коме је једнако неподношљиво била страна реч унутрашњост. Полицентризам овом Паризлији, и по рођењу и по смрти, Београд као животно окружење исто је био многозначан, полицентричан, читав непреглед, додекафонија упркос. Његови и Бранкини уздаси над топонимима Дорћола и Славије, рецимо, имају у тону представљања толико нежности, неке нигде испољене срдачности, отворености најзад.

Расправе су у њиховом окружењу, и у кафани *Мали Париз*, увек изнад и испод уобичајености, можда баш најчешће рубно, али свакад искоса.

Најмање уобличене остају оне Бранкине реченице које су одзиви на колективне заносе. Ту је најближа публицистици, истина са њеним потписом и тада супериорно и одлучно речене. А најлитерарније су свакако оне странице на којима њен аналитички дух премошћује временске а и просторне кањоне препознавања процеса и у историјским и у неисторијским временима. Нема губитника. Има само загуђених или затурених биографија тајних путева,

не само лале до далеке Холандије, него и сумњичавости као тихе успаванке немирних наших природа.

По много чему препознајући метаболизам Бранкиних реченица, може се разложно утврдити како су елементи њеног статуса тоталног путника између светова, лавирината, неукуса, оснажили виђење *йреискоја* који – за разлику од зачикуваног једног Сашиног наслова – нипошто нису слепи, него свевидећи, у нашем полумраку.

После Сашиног одласка, двојац само наоко остаје без кормилара.

Све се само по себи, и по сузама стигматизованом привременом животу, устројило на други начин. У бити, Бранка се није удвојила, него је ова писма слала на неприкосновене адресе својих страсти и љубави, уместо баш њих које више није могла да штити, чува, воли, у овом сивом материјалном свету. Пишући, дакле, уместо својих јединих јунака, она је то чинила наизглед блиским начином Црњанског угибајући се нерадо пред нашим opakим континенталним ветровима, али остајући усправна, непоколебљива, и у исти мах недодирљива у достојанству једне од великих госпођа Београда. Нимало није случајно што је уочила баш она, која је заједно са Сашом била у болничкој соби када је Матић умирао, како је – уместо свих придева, националних регионалних, Матић за себе, као једину привилегију до које је држао, говорио да је београдски писац.

Бранкин Београд је, све се чини, једини сан, изблиза и издалека, свеједно, који је живела.

Антидогматизам, као битна претпоставка сваког Сашиног филма, списа, сећања и промишљања као таквог, свакако је недељиво уткан у наоко недодирљив али веома утицајно комуникативан приступ њихове породичне тројке. Њих троје, надасве, повезује нијансирано, узбудљиво и парадоксима наклоњено иронијско осећање. Тако и све грдње, и све похвале, у обраћању или у атрибутима општих места, не само да треба посматрати као срећно насловљени подсмех поуздано оверене традиције београдског стила, него и као условност, као крајњу меру ствари. А са друге стране нико као Бранка, у концентричним круговима њених пријатеља, кореспондената, говора и разговора није био мерило праведности и високо постављене разине толеранције. Чак и када се – говорим сад искуствено, дакако – нисмо слагали, нити проналазили у њеним крајње отвореним и темпераментним судовима, она нас је допуштала, остављала без коментара. Интимно је настављала Волтерову мисао, неслагање за њу никад није била пролегомена за забрану било које врсте.

Отклањала је на сваки начин (зло)употребу Сашиног јединственог случаја, као превасходно политичко питање. Тако је она до дна проникнула у конгенијални космос нашег у бити трагичног ствараоца, најалост објективно поистовећеним са торзом. Једноумље чак и у површним флоскулама

о припадности хору, таласу, јату било јој је неподношљиво. Једноставно, Саша за њу није могао бити апатрид, јер је галаксија за себе, заједно са Бранком, унапред изашао из раја. Као на фирентинском диптиху Луке Кранаха Старијег. (Онај други, вроцлавски, у овој прилици остављен је по страни).

Замишљени, премда не и објективно оствариви свет њене и Сашине Либералне странке, био је такође налик на Агору, на утопијску предност. Дијалози су за Бранку, чак и у прагматизму страначких наших новина вишегласја, били не само неопходни него и инспиративни.

Никола Милошевић, велики пријатељ Петровићевих, иначе и писац јединственог предговора за објављени сценарио Скупљача перја у оба издања (1993,2017), ауторитативно и узбудљиво је реаговао на тезу Добрице Ћосића, председника тадашње нам државе и председника Одбора за прославу стогодишњице рођења Милоша Црњанског (1993), како је у питању писац „без мисаоне дубине“. У Сашином и нашем кругу, - а било је то време појаве, коначне појаве Сеоба на екрану, - били смо згранути и веома усплахирили. Има о томе трагова у ондашњим нашим великим и малим тиражима. Али баш Бранкина подршка, сјајно аргументована, Милошевићевом храбром супротстављању била је надасве речита и жестока. Незаборавна, у сваком случају. Управо је она тада цитирала Крлежу, сценаристу Сашиног (и Распоровог) филма, који је, отклонивши супарнички мегдан, написао како Црњански пише мутно али сугестивно. Злосрећни онај председник није могао ни да наслути да је реченом изјавом покушао да дисквалификује, онако успут, негледуш, и Александра Петровића и његове синдрома мутног, елементе страха и ништавила у преплету панонске рапсодије. Бранка је и тада победила, несумњиво.

Госпођа Београд.

Драшко Ређеп

Pisma Draganu i Saši

15. septembar 1994.

Dragi Saša,

Prošlo je vreme telefoniranja. Sve što smo govorili preko telefona, tu je negde ali ipak i nije tu. Sada ću da pišem. Ta lepa navika pisanja pisama – bar ja tako mislim – skoro da je iščezla. A možda i nije. Možda ljudi opet pišu jedni drugima. Toliko je njih koji su razdvojeni, daleko jedni od drugih.

Svašta treba da ti kažem. U utorak, ovaj koji dolazi – jer danas je četvrtak – idem kod vladike Ignatija.¹ Ti se sećaš. To je onaj mladi monah koga smo upoznali na mladencima kod naših prijatelja Gorana² i Dragane Radenković. Vozili smo ga automobilom od Gorana do Patrijaršije. S njim je moglo dobro da se razgovara. Bio je jednostavan i nije frazirao. Pitaćeš se zašto idem kod njega. Idem da ispričam priču o vladici Samarkandu (izmislila sam ime jer u trenutku sam ga zaboravila). U stvari, zove se Damaskin³. Visok, čupav i bradat čovek u četrdesetim godinama. Kada se završio pomen, isturio se i počeo da govori o životu i smrti kao o filmu. Pominjao je kamere, snimatelje, šta sve ne. A onda je krenuo u priču o „grešnom“ Aleksandru Petroviću koji je uvredio crkvu ali se kasnije pokajao i išao da se ispovedi i traži oprostaj grehova. I eto, „dobra i blaga“ naša crkva mu je sve oprostila, te tako je sve dobro i na mestu.

Šta mislim da uradim kod vladike Ignatija? Kod njega baš ništa. Samo da mu ispričam šta mi se sve skupilo. O tome da sam mislila, dok sam slušala vladiku Damaskina, kao da slušam nekoga „druga“ na čuvenim sindikalnim sastancima svih proteklih

¹ Ignatije (1954) episkop požarevačko-braničevski i profesor na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu u Beogradu (svetovno ime: Dobrivoje Midić).

² Goran Radenković, profesor Bogoslovije Svetog Save u Beogradu.

³ Damaskin, (1946) episkop zapadnoevropski, hirotonisan 1990, episkopski i monaški čin mu je oduzet 2003, (svetovno ime: Dušan Davidović).

četrdeset godina. I kako sam se stidela za tu našu crkvu, koja ima takve glupake za vladike. I pitala se otkuda, trideset godina posle *Skupljača perja*, taj čupavac izvlači tu primitivnu, zloguku priču o Saši Petroviću u čijim filmovima kaluđeri i sveštenici ispijaju rakiju, kažu pokoju malo skaredniju reč, ili o kojima se peva pesmica: „Oči moje kô dva vragolana, izvele bi popa iz oltara.“ Pa onda „ispovest, pa oproštaj grehova“. A u stvari, kao ovo ja sada, ti si išao u Karlovačku mitropoliju da u dobroj nameri govoriš o potrebi da se crkva otme iz svog gadnog seoskog mulja. Nisam bila sa tobom i ne znam da li je taj razgovor bio prijatan. Da li je onaj s kim si razgovarao mogao da shvati da je scena s Mijom⁴ kaluđerom, jedna od najtananijih, najnežnijih i najduhovnijih scena ikada snimljena. Da se u njoj blagom rukom dodiruju svi poniženi i napušteni, svi nesrećni i odbačeni. I da je onaj koji ih dodiruje i sam odbačen i nesrećan, ali pošto pripada crkvi, on sve razume i svoju ruku koja je spojila Belog Boru i Tisu stavlja s gotovo božanskim mirom na Sveto pismo.

A vladika (*de mon cul*) Damaskin, svojim ogromnim nogama gazi po mojoj duši, a ja moram da ćutim.

Znaš i sam da se ne bojim ničega. Nisam se nikada bojala, ne bojim se ni sada.

Zvao me je večeras Kosta⁵ i pitao me da li mi je potreban nekakav pravni savet. Dragoceni naš Kosta. Ponudio mi je najbolje što on može da ponudi. Svoje znanje i svoje prijateljstvo. Ništa za sada ne vidim. Ali ipak, i on će da razmisli o tome kako bi presuda Apelacionog suda u Parizu – ako potvrdi prvostepenu presudu u Parizu – mogla da se odrazi na situaciju u odnosu na televiziju. O tome moram da pitam i Dominique⁶. Inače, Ika⁷ mi je rekao (dragi Ika), da mu je Goran Crnjanski⁸, kao glavni trač-majstor u televiziji, rekao da se po Televiziji priča da će uskoro da nastave snimanje *Seoba* (serija).

Sada mi je palo na pamet da ne znaš da je Radna zajednica prekjuče – znači u utorak – dobila pismo iz Los Anđelesa (sutra ću da pogledam kako se zove distributer), u kome pitaju da li su prava za prikazivanje *Seoba* za Severnu Ameriku slobodna. Traže što hitniji odgovor i, ako su prava slobodna, video-kasetu. Dva dana sam razmišljala šta s tim da uradim. Šta bi ti uradio? Onda sam sela, napisala vest i poslala *Tanjugu* i *Tikeru*. Da ne bih prepričavala, napisaću ti sutra u pismu čitavu vest. Pismo distributera sam poslala Avramoviću⁹ i Voji Vučiniću¹⁰.

⁴ Milosav Mija Aleksić (1923–1995), velikan sprskog i jugoslovenskog glumišta. Zapažene uloge ostvario je u filmovima Saše Petrovića *Skupljači perja* (uloga oca Pavla) i *Biće skoro propast sveta* (uloga Joške).

⁵ Kosta Čavoški (1941), pravnik, političar, član SANU, pisac. Autor niza zapaženih studija iz filozofije prava i filozofije politike. Jedan je od osnivača Demokratske stranke i Srpske liberalne stranke.

⁶ Prevodilac, službenik Francuskog kulturnog centra u Beogradu.

⁷ Ika je vodio ekonomske poslove Trajne radne zajednce – TRI.

⁸ Goran Crnjanski, producent u RTS-u.

⁹ Aleksandar Avramović, producent, urednik redakcije Igranog programa RTS-a u vreme distribucije *Seoba* 1994.

¹⁰ Vojislav Vučinić (1938), direktor Jugoslavija filma (1990–2004), osnivač i prvi direktor Festivala

Umorna sam. Pred očima kao da imam izmaglicu. I ti treba da se odmoriš. Sutra ću da nastavim ovo pismo. Gledaću da te o svemu obaveštavam. Znam da ćeš sa Draganom o tome moći da pričaš. Uvek je voleo da bude obavešten o svemu što se događa, a naročito o tvom radu. Znači, nema pozdrava jer sutra nastavljam pismo.

Dogovorili smo se da ti napišem čitav tekst koji je otišao agencijama i evo ga: „Nakon prikazivanja filma *Seobe* Aleksnadra Saše Petrovića na festivalu u Montrealu, gde je film prikazan van konkurencije, Radna zajednica filmskih radnika „TRI“ dobila je od poznate distributerske kuće SEVENTH ART RELEASING sledeće pismo:

Dragi gospodine,

*Molim Vas da me obavestite o tome da li su prava za prikazivanje igranog filma *Seobe* za Severnu Ameriku slobodna.*

Ako su prava slobodna, molio bih Vas da mi pošaljete kasetu za prikazivanje.

Možete me pozvati telefonom ili poslati faks. Brojevi se nalaze u dnu ovoga pisma. Bio bih Vam zahvalan ako biste mi odgovorili u najkraćem roku. Izvod.

Ovu ponudu Filmska radna zajednica TRI, koja je bila izvršni producent filma *Seobe*, prosledila je glavnom producentu Radio Televizije Srbije i Jugoslavija filmu kao distributerima.

Prikazivanje igranog filma *Seobe* u svetu, pa i u Severnoj Americi, zavisi od toga da li je Radio Televizija Srbije razrešila svoje odnose sa stranim partnerom u Francuskoj. Ti odnosi do pre nekoliko meseci nisu bili razrešeni zbog čega je film i dalje blokiran u Parizu.

U ugovoru potpisanom 24. decembra 1993. godine, između Radio televizije Srbije i preduzeća „Ekonomika Trade“, u članu 21. piše: „Televizija jemči i preuzima na sebe da reguliše i nadoknadi sve svoje dospеле obaveze iz projekta prema svim pravnim i fizičkim licima u Jugoslaviji i inostranstvu. Televizija izjavljuje da je u toku postupak radi regulisanja odnosa sa stranim partnerima, koji mogu biti smetnja za prikazivanje projekta u inostranstvu. Televizija takođe izjavljuje da će eventualne prepreke otkloniti u optimalnom roku a najkasnije do 31. marta 1994. godine.“

Danas, međutim, nema i ne može da bude u štampi pošto smo vest poslali tek oko 18.30 časova. Kao vrlo zanimljiva slučajnost, juče na televiziji – ja ne znam koji je to kanal bio – ona prijatna plava dama koja vodi filmske emisije pozvala je Voju Vučinića i Đoku Milojevića¹¹ da govore o dva filma koja su bila u Monteralu: *Seobe*, van konkurencije ali u programu, u programu u kojem je išao poslednji

autorskog filma.

¹¹ Đorđe Milojević (1939–2001), producent, generalni direktor „Centar filma“.

veoma hvaljen film Kišlovskog¹² i film Nikite Mihalkova koji je nagrađen u Kanu. Voja je veoma lepo govorio o *Seobama*. Naravno, nadgovorio ga je oko Šotrinog¹³ filma taj gospodin Đoka. Ne znam samo da li je to zaista bio Šotrin film i da li je bio u konkurenciji ili ne.

Pošto su govorili o prodaji naših filmova, a pošto gospodin Milović, Milojević (ne znam) nije rekao da su opsedali kupci, što bi on rekao da čak i nisu, onda bi ova vest o otkupu prava za Severnu Ameriku bila u ovom trenutku vrlo važna.

Danas će mi doći Senka Milošević¹⁴. Prijatelji su kao draga, lepa svetlost koja ti se javi onda kada padne najgušći mrak. Pita me pošto sa Borisom ide na Zemunsku pijacu da li mi nešto treba. Treba mi, ali nisam želela da je opteretim jer znaš da i nju bole noge.

Mislim da ti je politika, kao i meni, dosadila. Čini mi se da je skoro zastiđujuće govoriti o vlasti i opoziciji. Danas stižu „posmatračić“ na Drinu. Na granicu između dve Srbije. U Srbiju, u stvari. Na onu Drinu odakle je tvoj pradeda.

**Beograd,
9. novembar 1997.**

Dragi Dragane i Saša,

U oktobru 1994. godine, otprilike dva meseca posle tvog odlaska, sela sam i počela da vam pišem pisma. Htela sam da se stalno dopisujem sa vama. Toliko smo jedno drugom telefonirali a iza toga nije ostalo ništa. Uostalom, kao da je hartija nešto ukoliko ne dospe u prave ruke.

Sada je 9. novembar 1997, deset godina od smrti našeg Dragomira i tri godine od tvog odlaska. Ako se zapitam šta sam radila sve ovo vreme i zašto nisam nastavila da se dopisujem sa vama, mogla bih možda i da objasnim.

Čekala sam neki znak od tebe. Kakav znak? Ne znam. Kada mi je prošle godine, na godišnjicu tvoje smrti, u Novom Sadu, u knjižari Prometej, gde naši dragi prijatelji već drugi put obeležavaju tvoj odlazak, sa poslednje police na glavu pala knjiga *Skupljači perja*, svi prisutni su se iznenadili.

Dragi Kosta Čavoški, iako nesklon mistifikacijama, pregledao je redove knjiga na toj polici da vidi da li tamo neka knjiga štrči pa drugu gura da padne s nje. Nije bilo tako. *Skupljači perja* – a ti znaš da to nije debela knjižurina – nežno je pala na moju glavu.

¹² Krzysztof Kieslowski (Kšištof Kišlovski, 1941–1996), poljski reditelj, svetsku slavu stekao je TV serijom *Dekalog*, na temu deset Božjih zapovesti, kao i trilogijom *Tri boje: plavo, belo, crveno*.

¹³ Zdravko Šotra (1933) televizijski i filmski reditelj. Bio je zaposlen u TV Beograd, za koju je snimio brojne serije i drame.

¹⁴ Senka Milošević, supruga akademika Nikole Miloševića.

Živim od toga. Kao da me je dodirnula tvoja ruka, a i to mi nije bilo dosta, opet čekam „znak“ i opet se dogodilo nešto o čemu nisam nikome govorila. A i što bih. Uvek je bilo najsigurnije i najpametnije sve reći tebi.

Ti znaš da ja ne pamtim svoje snove. Naša draga Maca¹⁵, naš profesor za san, objasnila mi je da sanjam ali da ne pamtim.

Da li je ovo što sam videla bio san? Namerno sam upotrebila reč „videla“ jer sam te videla, ali ne u snu. U nekoj vrsti jave, u stvari, između sna i jave. Pred jutro. Uzbrdo, Čakorskom ulicom, pored naše ograde, skoro već kod kapije, išao si nasmejan u tvom pepito sakou i raskopčanoj beloj košulji. Sunce je grejalo jako kao da je podne, i tvoj osmeh je bio razdragan na tom lepom svetlom suncu. Znam da sam pomislila: evo, sad će da uđe u kuću.

Nisam se probudila, nisam ni mogla da se probudim jer to nije ni bio san.

Ležala sam budna sa strašnim bolom u srcu. Taj bol osećam i sada, osećam ga stalno, ali tog jutra bio je tako snažan da nisam ni postojala. Samo je postojao taj bol.

Sada čekam opet znak, ali sam rešila da ti pišem. Vremena su zla, a ti i ja smo svedoci mnogih događanja i ja sam ostala sama, ali ti si uz mene i ja mislim da treba da svedočim, makar pred tobom, makar pred sobom i Draganom o svemu što se događa.

Znači, 9. novembar. Drugi dan moje devojačke slave – Velikomučenik Dimitrije. Ima neke simbolike u tome što njega u Sibiru smatraju svecem zaštitnikom. „Sibir je moje vjeruju. Kolima je moja molitva.“¹⁶

**Beograd,
mart 1999.**

Noćas – bilo je tri sata ujutru ali za mene je to „noćas“ – pogodila me je jedna strašna misao. Ne znam odakle ta misao, jer nisam o tome razmišljala svih ovih godina od kako te nema. Ranije tek nisam o tome razmišljala. Negde je to ipak čučalo, i evo noćas, na mene se ta misao obušila kao moj najstrašniji greh. Greh što za tobom nisu ostala tvoja i moja deca. Dragan je sam popunio sve potrebe za decom. A ja, izdeljana iz jednog komada, nisam mogla da volim ni drugog čoveka ni neko drugo dete osim Dragana. Ali ti si, ponekad, kao iz prikrajka izražavao želju. S moje strane, to je uvek bilo – ne. Priznaj da se nikada nisam kolebala. Da li mi je to olakšavajuća ili otežavajuća okolnost, ni na suđenju, koje sam noćas sama sebi priredila, nisam saznala.

¹⁵ Veselinka Šušić (1934), doktor medicine, specijalista fiziolog, član SANU. Dobitnik Oktobarske nagrade Beograda za monografiju *Budnost, spavanje i sanjanje*.

¹⁶ Kolima, reka u severoistočnom Sibiru na čijim obalama su podizani gulazi u doba Staljinove vladavine, citat je iz čuvenog dela Varlama Šalamova *Priče sa Kolime*.